

ՔՆԱՐԻԿ ՏԵՐ-ԳԱՎԹՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈԼՈՎԻ ԵՐԿՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

XVII—XVIII դարերի գեղարվեստական թարգմանական արձակը քիչ է ուսումնասիրված: Դեռևս ի մի հավաքված և գնահատված չեն այն բոլոր հուշարձանները, որոնք շրջանառության մեջ գրվելով, բավարարել են ժամանակի ընթերցողի գեղարվեստական պահանջմունքները: Դրանց մի մասը ձեռագիր վիճակում է և սպասում է իր ուսումնասիրողին, իսկ մի մասն էլ թեպետ ժամանակին տպագրվել է, սակայն տարբեր պատճառներով անուշադրության է մատնվել և լավագույն դեպքում հիշատակվել ցանկերում կամ նշվել այս կամ այն թարգմանչի գրական ժառանգության ժամանակագրությունը կազմելիս: Այնպես որ, այն թարգմանական երկերը, որոնք պահպանվել են հնատիպ հրատարակություններում, մեծ մասամբ հայտնի են միայն իրենց վերնագրերով: Նրանց կցված հիշատակարանները շատ հաճախ՝ բացի թարգմանչի անունից և թարգմանության թվականից (երբեմն բացակայում են նաև սրանք) այլ տեղեկություններ չեն պարունակում: Ուսումնասիրողը փաստորեն ձեռքի տակ ունի հնատիպ թարգմանական երկերի մի ստվար ցուցակ, որի ինչ լինելը՝ անհայտ է: Այդ ցուցակում քիչ տեղ չեն գրավում նաև այն երկերը, որոնք որակվել են որպես եկեղեցական, դավանաբանական և շրջանցվել: Մինչդեռ հայտնի է, որ հին և միջնադարյան գեղարվեստական արձակի փոքրածավալ ժանրերը, հատկապես պատմողական արձակը, անսպառ աղբյուր է հանդիսացել քարոզչության և նման ժողովածուների համար: Եվ հաճախ հենց այդպիսի քարոզչության շնորհիվ են պահպանվել և մեզ հասել հին շրջանի պատմողական արձակի բազմաթիվ նմուշներ: Ուրեմն, XVII—XVIII դդ. թարգմանական արձակի մասին քիչ թե շատ ամբողջական պատկերացում կազմելու համար, բացի գեղարվեստական արձակին պատկանող ինքնուրույն երկերից, անհրաժեշտ է ընդգրկել և հետազոտել այն ողջ թարգմանական գրականությունը, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում հին և միջնադարյան գեղարվեստական արձակը:

XVII դարի երկրորդ կեսի հայ տպագրության երախտավոր Հովհաննես Հոլովը (մհ. 1691 թ.¹) հեղինակ է մի քանի երկերի և բազմաթիվ թարգմանությունների, որոնք ունեցել են ավելի քան 15 հրատարակություններ: Այդուհանդերձ Հոլովի կյանքն ու նրա թողած գրական ժառանգությունը չի արժանացել պատշաճ ուշադրության²:

1 Տե՛ս Ա. Ալպոլյանյան, Պատմութիւն հայոց գայրոցի, հ. Ա, Գահիրե, 1946, էջ 418:

2 Հոլովի վաստակի հիշա գնահատման պակասը հայագիտության մեջ որոշ չափով լրացրել է Ռ. Իշխանյանը, որը նրա գործունեությունը և գրական ժառանգությունը քննել է կուլ-

Հոլովի թարգմանությունների մասին հիմնականում խոսվել է ամենա-
ընդհանուր ձևով: Ուսումնասիրողները բավարարվել են նրա թարգմանու-
թյունների, հեղինակային երկերի ցանկերի և ժամանակագրության ճշտ-
մամբ³: Հոլովի թարգմանությունների հետ առաջին ծանոթությունն իսկ
ցույց է տալիս, որ նրանց շարքում կրոնականից զատ, կան նաև այլ բնույ-
թի գրքեր: Այստեղ ներկայացվող երկու թարգմանություններից առաջինը
1671 թ. թարգմանված և 1675 թվականին Հռոմում հրատարակված «Նորա-
գոյն ծաղիկ զօրութեանց» երկն է⁴, երկրորդը՝ Մարտիի հայկական տպա-
րանում նույն 1675 թ. լույս տեսած «Ասացուածք խոհեմականը հնոց իմաս-
տասիրաց» ժողովածուն⁵: Այս երկուսն էլ սլավոնական են «Բանք իմաս-
տասիրաց» կոչված հին իմաստասերների ասույթների ժողովածուների
շարքին:

Ասույթների ժողովածուները առաջ են եկել մ. թ. ա. VI—V դարերում,
ապա անցել զարգացման երկարատև ուղի և հարատևել մինչև ուշ միջնա-
դար: Այդ ժողովածուների առաջացման և զարգացման գործում մեծ է եղել
անտիկ գրականության ավանդը: Հունական ասույթների ժողովածուները
հիմք դարձան հին լատինական, ապա նաև քրիստոնեական ժողովածուների
համար:

Իրենց զարգացման ընթացքում ասույթների ժողովածուները սլարոնոլո-
գիայի և բաժանվեցին և բաժանվեցին երկու թևի՝ արևելյան-հունական և արև-
մրտյան-լատինական: Արևելյան կամ հունական ժողովածուները, որոնք
իրենց ծագումով ավելի վաղ շրջանի արդասիր են, ընդգրկում էին հին հույն
իմաստասերների և հեղինակների ասույթները, և միայն երբեմն (ավելի ուշ
շրջանի ժողովածուներում)՝ արևմտյան հեղինակների: Իսկ արևմտյան՝ լա-
տինական տիպի ժողովածուներում բացառապես ընդգրկվում են հանրա-
հայտ արևմտյան բարոյախոս հեղինակները՝ Թովմա Ակվինացին, Օգոստի-
նոսը, Սենեկան, ինչպես և այն հեղինակները, որոնց ընդունում էին թե՛
արևմուտքում, թե՛ արևելքում⁶: Ահա ասույթների այդ երկու թևերին սլավո-
նական ժողովածուների օրինակ են Հովհաննես Հոլովի կողմից թարգմանված
«Ասացուածք խոհեմականը»-ը և «Նորագոյն ծաղիկ զօրութեանց»-ը: Առաջի-

տուր-սլավոնական հայեցակետով: Տե՛ս «Հայ գրքի պատմություն», «Հովհաննես Հոլովն իրրև
17-րդ դարի հայկական գրահրատարակչական եռանդուն գործիչ», Երևան, 1977:

3 Տե՛ս «Հանգէս ամսօրեայ», 1893, էջ 269—270: Ա. Ալպոյանյան, Պատմութիւն հայ գրա-
րոցի, հ. Ա, էջ 418—419: Ռ. Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, էջ 503—504:

4 Սրա անվանաթերթում կարդում ենք. «Նորագոյն ծաղիկ զօրութեանց թարգմանեցալ
ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպոլսեցոյ, ի զուարճութիւն հայկազունեաց, յամի
ներմարմնութեան տեան 1671, ըն հնգետասներորդում ատուր ամսեանն փետրվարի, ի Հռոմ,
ի փառս մեծագոյնս Այ»: Գիրքը հրատարակվել է երկու անգամ ես՝ 1685 թ. Վենետիկում և
1724 թ. Կ. Պոլսում:

5 Տե՛ս «Գիրք վայելուչ և հարկաւոր հանուրց հայկազունեաց բարեխրաց, յորում պարու-
նակի աղիւսակ գրոց տարեկանաց: Պարզատօմար մշտնջենական, համաձայնութիւն ամսոյն
Ազարեայ ընդ Յունաց: Ասացուածք խոհեմականը հնոց իմաստասիրաց և սկզբունք համա-
րողականի արհեստի, Մարչիխայ, տպ. սր. էջմիածնի և ս. Սարգսի զօրավարին, 1675:

6 Ասույթների ժողովածուների մասին տե՛ս М. Н. Сперанский. Переводные сборники
изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты. Гл. I. История
изречений и их собрания в старой классической и византийской литературе. М.,
1904, с. 1—67.

նր ներկայացնում է արևելա-հունական ժողովածուների տիպը, երկրորդը՝ արևմտա-լատինականը:

«Նորագոյն ծաղկին», որքան մեզ հայտնի է, ոչ ոք չի անդրադարձել: Գրքի անվանաթերթի հայերեն խորագրից հետո տպված է նրա լատիներեն անվանումը «Flos virtutum»: Թարգմանության աղբյուրի մասին այլ տեղեկություններ չկան: Եվ դա այն պարզ պատճառով, որ խոսքը մի երկի մասին է, որը շատ մեծ ճանաչում էր գտել կաթոլիկ բարոյախրատական գրականության մեջ: «Flos virtutum»-ը իրենից ներկայացնում է ասույթների և նրանց կցված exemplum-ների բարոյախրատական զրույցների ժողովածու: Այն ստեղծվել էր հյուսիսային Իտալիայում, ըստ երեմուսի՝ Վենետիկում: Պահպանվել են այդ երկի XIV դ. իտալերեն ձեռագրեր (Բոլոնիայից), որոնց խորագիրն է «Fiori di virti»: Գրքի կազմողներն են Կերուբինո դա Ապոլետոն, Զիովանի Անտոնիոն և Տոմազեո Լեոնին: Այն պատկանում է հնագույն իտալական հրատարակությունների թվին: Մինչև 1500 թ. արդեն հայտնի են եղել այդ գրքի 26 հրատարակություններ: Ժողովածուն ունեցել է երկու խմբագրություն, մեկը պարունակում է 35 գլուխ, երկրորդը՝ 41: Համառոտ խմբագրությունից է առաջացել ուսերեն թարգմանությունը⁷: Այդ խմբագրությունը տարածված է եղել Արևելքում, որի վկայությունն են նոր հունարեն, ուսերեն և ուսմիներեն թարգմանությունները: Հայերեն թարգմանության համար հիմք է ծառայել Արևմուտքում տարածված և 41 գլուխ պարունակող ընդարձակ խմբագրությունը: Չնայած զրքի հայերեն օրինակի ցանկում նշված է 40 գլուխ, իրականում նրանց ըսնակը 41 է, որովհետև առաջին հատվածը՝ «Յաղագս սիրոյ հասարակաբար» չի համարակալված: Որպես «Գլուխ Առաջին» ներկայացված է հաջորդ՝ «Յաղագս սիրոյն Այ» հատվածը:

Գիրքը սկսվում է թարգմանչի՝ Հովհաննես Հուլիս առաջաբաններով. 1. «Բան առ սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն Հայաստանեայց» (էջ 5—6) և 2. «Տրակ առ ընթերցողս» (էջ 7—9):

Առաջին առաջաբանը գրված է միջնադարյան ավանդական առաջաբանների ոճով, որոնցում գրիչը կամ հեղինակը աղոթքով և պաղատանքով դիմում է սրբին, նայել «քաղցրութեամբ յանօգուտ ծառայ ըն, և հաճեա վերընդունիլ ի ձեռանէ իմմէ զզուղնաբեայ զայս աշխատութիւնս»: Երկրորդ առաջաբանից հայտնի է դանում, որ Հովհաննես Հուլիսը այդ թարգմանությունը կատարել է Նասիպի Գրիգորյանի խնդրանքով:

«Նորագոյն ծաղիկ»-ը ամբողջությամբ կազմված է հեթանոս ու քրիստոնյա հեղինակների ասույթներից: Այն իր կառուցվածքով և մտահղացմամբ տարբերվում է արևելյան-հունական ժողովածուներից⁸:

Նրա կառուցվածքում հետևողականորեն կիրառված է անտիթեզի սկզբունքը, ըստ որի յուրաքանչյուր երկու գլուխ երկու հակադիր թեմաներ են. ուրախություն-տրամուխություն, խաղաղություն-բարկություն, ողորմություն-խստասրտություն և այլն: Բացառություն են կազմում առաջին 6 գլուխները, որոնք նվիրված են սիրո արտահայտության տարբեր ձևերին: Այդ վեց

⁷ Նույն տեղում, էջ 561:

⁸ Այդ մասին տե՛ս Ք. Ս. Տեր-Գալքյան, «Բանք իմաստասիրաց»-ի մի նոր ժողովածու հայերեն թարգմանությամբ», ՊՔԶ, 1984, № 2:

գլուխներին հակադրված է 7-րդը՝ «Յաղագս զչարութեան կամ նախանձու»:

Ամենամեծ տեղը ասույթների հեղինակների շարքում գրավում են Սողոմոնը, Պղատոնը, Սենեկան, Արիստոտելը, Սոկրատը, Օգոստինոսը, Թովմա Ակվինացին, ապա նրանց հաջորդում են Քուլիոսը, Օվիդիոսը, Մակրոբիոսը, Իսիդորոսը, Կատոնը, Բոեցիոսը, Աղեքսանդրոսը, Գալիլադորոսը, Վարոնը, Հերոնիմոսը, Գիոգենեսը, Պիթագորասը, Եզոպոսը և այլք:

«Նորագոյն ծաղիկ»ը տարբերվում է արևելյան թևին պատկանող ժողովածուներից նաև նյութի մատուցման տեսակետից: Վերջիններում պարունակած ողջ նյութը կրում է աֆորիստիկ բնույթ: Այս կամ այն իմաստասերի ասույթին հաջորդում է նրա իմաստը բացահայտող նույնքան սեղմ պատկերավոր առակ կամ անեկդոտատիպ պատմություն: Ավելի ուշ շրջանի ժողովածուներում սրանց կցվում է նաև բարոյախոսություն: «Մաղիկ»-ը բնագրկում է քրիստոնեական, աստվածաշնչային պատվիրաններին մոտ թեմաները: Յուրաքանչյուր գլուխ, որպես կանոն, սկսվում է համապատասխան թեմային վերաբերող քրիստոնեական բարոյախոսության դրույթների պարզաբանությամբ: Որպես մեծագույն հեղինակություններ վկայակոչվում են Արևմուտքի ճանաչված հեղինակները և աստվածաբանները՝ Օգոստինոս, Թովմա Ակվինացի, մարգարեներ, առաքյալներ: Ապա նրանց դրույթները ամրապնդվում են մի շարք հունական կամ հռոմեական իմաստասերների, պատմիչների, բանաստեղծների ասույթներով: Յուրաքանչյուր գլուխ պարտադիր ավարտվում է նշված դատողությունները ցուցադրող դրույթներով՝ վերցված կամ միջնադարյան հանրագիտարաններից կամ զրուցատիպ ժողովածուներից: Բոլոր դրույթները անխտիր սկսվում են նրանց հեղինակների կամ աղբյուրների հիշատակումով: Այդ աղբյուրների շարքում են Եզոպոսը, Հնագույն պատմությունը, Տրոյական պատմությունը, Աստվածաշունչը, Հարանց վարքը, Գիրք մոլութեանցը, Գործք հոռմայեցվոցը, հիշատակվում է նաև պարզապես պատմությունը: Դրանց մեջ ամենամեծ տեղը գրավում են «Գործք հոռմայեցվոցի» դրույթները: Շատ հավանական է, որ որոշ դրույթներ, որոնց սկսվածքներում հիշատակված են այլ աղբյուրներ, նույնպես բաղված լինեն «Գործք» կամ «Պատմութիւն հոռմայեցվոց»-ից: «Գործք»-ը, որն ամենայն հավանականությամբ, ստեղծել է XIII դարում Անգլիայում⁹, ըստ մասնագետների, Աստվածաշնչից, Բարոյախոսից և «Հազար և մեկ գիշերից» հետո եղել է Եվրոպայի ամենամեծ ճանաչում գտած դրույթների ժողովածուն¹⁰: Աշխարհիկ բնույթի այդ միջնադարյան ժողովածուում ամփոփված են առակներ, նորավեպեր, անեկդոտներ և ամբողջ վեպեր, որոնք ծագում են արևելյան, անտիկ և միջնադարյան եվրոպական գրականություններից: Ժողովածուն չի թարգմանվել հայերեն, սակայն նրա բազմաթիվ դրույթներ ուղղակիորեն կամ միջնորդաբար այլ ժողովածուների կազմում, մոտավել են հայ մատենագրություն XIV—XVIII դարերի բնթացքում:

«Նորագոյն ծաղիկ» թարգմանությամբ հայ մատենագրությունը հարբստացավ հին իմաստասերների մինչ այդ անծանոթ արևմտա-լատինական թևի ժողովածուով: Նրա արժեքը հայ մատենագրության համար հատկապես

⁹ Sk' = Gesta Romanorum. Geschichten von den römern. Ein Erzählbuch des Mittelalters erstmalig herausgegeben von Winfried Trilitsch. Leipzig, 1979, s. 6—7.

¹⁰ С. В. Полякова, Из истории средневековой латинской новеллы XIII в. В кн.: Средневековые латинские новеллы XIII в., Л., 1980, стр. 341.

մեծանում է եվրոպական միջնադարյան ժողովածուներից բաղված զրույցների առկայությամբ, որով հայ մատենագրություն է ներմուծվում միջնադարյան եվրոպայում շրջանառության մեջ եղած զրույցների մի զգալի մաս: Ժամանակին Ն. Մառը նկատել է, որ արևմտաեվրոպական հեքիաթները, իմա՝ զրույցները, «որոշակի ազդեցություն են ունեցել մեր ժողովածուների վրա» և բաղմիցս նշել է «բարոյախոսական և հետաքրքրաշարժ ժողովածուների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը»¹¹: Ահա նաև այդ տեսակետից «Նորագոյն ծաղիկի» և նմանատիպ ժողովածուների ուսումնասիրությունը պետք է լինի այդ հարցերով զբաղվողների ուշադրության կենտրոնում:

Գեոևս իտալացի հայագետ է. Տեղան հնում թարգմանված «Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ»¹² երկի կապակցությամբ անգրագարձել է նաև «Ասացուածք խոհեմականք»-ին և ցույց տվել, որ այդ երկու ժողովածուները («Բանք»-ը և «Ասացուածք»-ը) նույն երկի տարբեր թարգմանություններն են¹³: Երկրորդի թարգմանիչը, ըստ Տեղայի, Ոսկան Երեվանցին է¹⁴:

«Բանք»-ի հրատարակիչները՝ վենետիկյան մխիթարյանները շտապ են, որ իրենց հրատարակածը Հովհաննես Ստորեոսի գրքի կամ նրա համառոտության թարգմանությունն է, վերջինիս, սակայն, համարելով VI դարի հեղինակ («Անտոնեանց ժամանակի յոյն մատենագիր, Քրիստոսէ դրեթէ 150 տարի էտք»)՝ Իսկ թարգմանությունը «թէ յոճոյն ու թարգմանութեան ընտրութեանէն՝ յայտնապէս կը տեսնուի, որ մեր երանելի թարգմանչաց միոյն երկասիրութիւնն է, կարգեալ ի խրատ և յուսումն մանկութեան»¹⁵: Տեղայի կարծիքով, «ստուգապէս չի կրնար ըսուիլ թէ Ստորեոսի հետեւած ըլլան. թեպետև հաւանական է ենթադրել, թէ այդ հռչակեալ գրքէն ըրած են իրենց ծաղկաբազը»¹⁷: Ըստ առավել ընդունված կարծիքի, Ստորեոսը VI դարի առաջին տասնամյակների բյուզանդական հեղինակ է, որն իր մեծածավալ երկի մեջ ամփոփեց անտիկ և հռոմեական շրջանների ասույթների ժողովածուներից հասած ժառանգությունը: Ուրեմն, հայերեն թարգմանությունը, եթե այն Ստորեոսի երկի համառոտությունն է, չի կարող կատարված լինել VI դարից վաղ:

Ինչևէ, «Բանք»-ը լայն տարածում է գտել հայ միջնադարյան գրականության մեջ: Նրանում ամփոփված իմաստասերների ասույթներով, թեև վոր խոսքերով և հակիրճ պատկերավոր առակներով դարեր շարունակ սնվել են մեր բարոյախրատական և կրթական ձեռնարկները, քարոզգրքերը, զրույցները և այլ ժողովածուները, հարստացնելով և ավելի պատկերավոր դարձնելով հայոց լեզուն: Պահպանվել են «Բանք»-ի բազմաթիվ ընդօրինակություններ:

«Ասացուածք»-ը հրատարակվել է մի փոքրադիր ժողովածուի կազմում,

11 Ն. Մառ, ժողովածուք առակաց Վարդանայ, մասն Ա, Պետերբուրգ, 1894, էջ 267:

12 Տե՛ս «Սոփերք հայկականք», հ. Ա, Վենետիկ, 1853, էջ 9—59:

13 Տե՛ս է. Տեղա, Հիլլեն իմաստասիրաց հատընտիր խրատք, թարգմանեալք ի հայ, «Բազմավէպ», 1894, էջ 132:

14 Նույն տեղում:

15 «Բազմավէպ», 1853, էջ 252:

16 Նույն տեղում:

17 «Բազմավէպ», 1894, էջ 73:

որի անվանումն է «Գիրք վայելուչ և հարկաւոր»: Գրքի անվանաթերթում հիշատակված են շորս երկեր, որոնք պետք է պարփակված լինեին նշված ժողովածուում. 1. Աղիւսակ գրոց տարեկանաց: 2. Պարզատօմար մշտնջենական, համաձայնութիւն ամսոցն Ազարեայ ընդ յունաց: 3. Ասացուածք խոհեմականը հնոց իմաստասիրաց: 4. Սկզբունք համարողական արհեստի:

Անվանաթերթում նշված այս շորս երկերից գրքում ներկայացված են երեքը (առաջինը՝ 7 էջ, երկրորդը՝ 72, երրորդը՝ 74): Իսկ չորրորդի («Սկզբունք համարողական արհեստի») փոխարեն «Ասացուածք»-ից անմիջապես հետո (որն ավարտվում է «Քէդդորոս ասէ, ամենայն կատարեալ շինուած սկիզբն է աւերման»—էջ 125) առանց վերնագրի տեղադրված են 9 գրույց (125—143 էջերում): Զրույցներին հաջորդում է հետևյալ հիշատակարանը (էջ 145). «Աւարտեցաւ գրգուկս շահաւէտ և օգտակար տպագրեցեալ ի պէտս և ի հրճուանս հայկազունեաց և մանաւանդ վաճառականաց: Արդ՝ որք վայելէք զսա առողջութեամբ և խնդութեամբ ի փառս Քրիստոսի յիշեցէք զպատճառս զմատակարարս և զաշխատողս ի սմին, և մանաւանդ զհանգուցեալն ի Քրիստոս զՈսկան վարդապետ, ընդ որս և դուք յիշեցեալ լիջիք ի նոյնոյ տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ. Ամէն»:

Ասեմք, որ «Գիրք վայելուչ»-ում գետնդրված գրույցները դիտվել են որպես «Ասացուածք խոհեմականը»-ի շարունակութիւն: Անվանաթերթում հիշատակված «Սկզբունք համարողական արհեստի» բացակայութիւնը գրքում Ռ. Իշխանյանը բացատրում է նրանով, որ տպագրիչները չեն ցանկացել խախտել սահմանված ծավալը (145 էջ), որով հրատարակվել էին մի քանի այլ գրքեր ևս: Եվ քանի որ «Սկզբունք»-ը իր ծավալով եղել է մյուս երեք մասերի շափ, դեռ մի քիչ էլ ավելի, այն չեն ընդգրկել ժողովածուի մեջ, այլ նույն 1675 թ. տպագրել են առանձին գրքով¹⁸: Այդ ենթադրութիւնը լիովին արգարացի է, միայն կարոտ է մի փոքր ճշտման: «Ասացուածք»-ը ավարտվում է ոչ թե 143-րդ էջով, այլ 125-ով, այսինքն, այն նախատեսվածից 20 էջով պակաս էր: Նշված ծավալը պահպանելու համար տպագրիչները դատարկ 19 էջերը լրացրել են 9 գրույցներով:

Արդ, որտեղից են այս գրույցները հայտնվել «Ասացուածք խոհեմականը» թարգմանական հուշարձանի հավելվածում: Պարզվում է, որ նրանք քաղված են «Նորագոյն ծաղիկ զօրութեանց» գրքից: Երկու ժողովածուների համապատասխան գրույցների համեմատութիւնը ցույց տվեց նրանց լիակատար նույնութիւնը:

Ստորեւ բերում ենք «Գիրք վայելուչ»-ում «Ասացուածք»-ից հետո տեղադրված գրույցների ցանկը սկզբնատողերով՝ բաղդատելով այդ պատմութիւնները «Նորագոյն ծաղիկ» գրքում եղած համապատասխան գրույցների հետ¹⁹:

18 Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 515—516:

19 Այս ինք գրույցներից երկուսը («Ընթեռնումք ըն վարս հարանց սրբոց, թէ անապատական ոմն...», «Ընթեռնում ի պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ Փարազնեայ դուտր Անաստասի՝ գոյով սիրահարեցեալ...») գետնդրվել են նաև «Հայելի վարուց»-ի հրատարակութիւն մեջ՝ «Վերջ» բառից հետո (տե՛ս Գիրք Հայելի վարուց, որ ասի Հարանց վարք. տպագրեցեալ ի հայրապետութեան տեառն Սահակի Հայոց կաթողիկոսի. ի թվին Քրիստոսի 1702, իսկ ըստ Հայոց ՌճՍ..., էջ 331—333, էջ 333—334): Այս երեք ժողովածուների համապատասխան գրույցների համեմատութիւնը ցույց տվեց մանր գրչական տարբերութիւններ մի կողմից «Հայելի վարուց»-ի և «Գիրք վայելուչ»-ի, մյուս կողմից՝ «Նորագոյն ծաղիկ»-ի միջև Հեռե-

«Գիրք վայելուչ»-ի զրույցներ

«Նորագոյն ծաղիկ»

1. Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ անապատական ոմն ճգնութեամբ մեծաւ աղաչէր... (էջ 125—128)

2. Ընթեանումք ի վարս հարցն սրբոց, սատանայն խորհեցաւ յաւուր միում ամուսնանալ... (էջ 128—129)

3. Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ զոլով զերեցեալ Մարբուպիոս սեկոզեան... (էջ 130)

4. Ընթեանումք ըն զիրս աստուածաշունչս, թէ ձերք երկու տափացեալք ումեմն մանկուհուցն Շունչան, կոչեցելոյ...» (էջ 130—132)

5. Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ այր ոմն մեծազգի և ազնուական թողեալ զաշխարհ... (էջ 132—135)

6. Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ Փարազնեայ զուստր Անաստասի կայսեր զոլով սիրահարեցեալ... (էջ 135—136)

7. Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ արքայն Գիոնեսիոս զոլով երկշտագոյն... (էջ 137—138)

8. Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ աւագակ ոմն զկնի գործելոյ զրնաւ տեսակս շարութեան... (էջ 138—140)

9. Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ կայսր ոմն մինչ անցանէր ընդ անտառ իմն, ևտես փիլիսոսփայ ոմն նստեալ անդ... (էջ 141—143):

Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ անապատական ոմն ճգնութեամբ մեծաւ աղաչէր... (էջ 134—137)

Ընթեանումք ի վարս հարցն սրբոց, սատանայն խորհեցաւ յաւուր միում ամուսնանալ... (էջ 142—143)

Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ զոլով զերեցեալ Մարբուպիոս սեկոզեան... (էջ 146)

Ընթեանումք ըն զիրս աստուածաշունչս, թէ ձերք երկու տափացեալք մանկուհուցն ումեմն Շունչան կոչեցելոյ... (էջ 153—155)

Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ այր ոմն մեծազգի և ազնուական թողեալ զաշխարհ... (էջ 157—160)

Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, Փարազնեայ զուստր Անաստասի կայսեր զոլով սիրահարեցեալ... (էջ 164—166)

Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ արքայն Գիոնեսիոս զոլով երկշտագոյն... (էջ 172—175)

Ընթեանումք ըն վարս հարցն սրբոց, թէ աւագակ ոմն զկնի գործելոյ զրնաւ տեսակս շարութեան... (էջ 187—190)

Ընթեանումք ըն պատմութիւնս հոռմայեցոց, թէ կայսր ոմն մինչ անցանէր ընդ անտառ իմն, ևտես փիլիսոսփայ ոմն նստեալ անդ... (էջ 120—124):

Ամենայն հաւանականությամբ, այդ 9 զրույցները «Գիրք վայելուչ» ներմուծել է ինքը Հովհաննես Հովովը, քանի որ այլ ոք այդ բանը արած լինել չէր կարող. «Նորագոյն ծաղիկն» ու «Գիրք վայելուչ»-ը տպագրվել էին միաժամանակ՝ 1675 թ., մեկը՝ Հոռմում, մյուսը՝ Մարսելում: Եվ պարզ է, որ «Գիրք վայելուչ»-ում զետեղված զրույցները լինելով Հովհաննես Հովովի թարգմանություն, այդ կարճ ժամանակամիջոցում չէին կարող անցնել ուրիշի ձեռք:

Ռ. Իշխանյանը ենթադրաբար արտահայտել է այն միտքը, որ «Գիրք վայելուչ»-ի բոլոր երեք մասերը կամ զոնն նրա երրորդ մասը կազմել է (ուստի և թարգմանել) Հովհաննես Հովովը: Նա զրույցները ընկալել է որպես «Ասացուածք»-ի շարունակություն և դրանք չի անշատել իրարից: Իր վերոհիշյալ ենթադրության համար, որ «Ասացուածք»-ը Հովհաննես Հովովի թարգմանությունն է, կովան է ծառայել հենց նշված զրույցների, որոնք

վաբար, հիշյալ զրույցները «Հայելի վարուց»-ի հրատարակություն են անցնել ոչ թե անմիջապես «Նորագոյն ծաղիկ»-ից, այլ «Գիրք վայելուչ»-ից:

չին մտնում «Ասացուածք»-ի կազմի մեջ, «ըն» լատինարան նախդրի գործածութիւնը («ընթեռնումք ըն գիրս», «ըն պատմութիւնս» և այլն), որը բանասիրութեան մեջ հատկապես բնորոշ է համարվել Հովհաննես Հոլովի գրավոր խոսքին»²⁰:

Եթե զրույցների հարցը լրիվ պարզարանված է, ապա «Ասացուածք»-ի թարգմանութեան վերաբերյալ կարելի է միայն ենթադրութիւններ անել: Բացառված չէ, որ «Ասացուածք»-ի թարգմանիչը նույնպես Հովհաննես Հոլովն է, որը ասույթների հանդեպ նախասիրութիւն էր ցուցաբերել և արդեն այդ կարգի թարգմանութեան փորձ ուներ: Հիշատակարանից զգացվում է, որ «Գիրք վայելուչ»-ը նվիրվել է Ոսկան Երևանցու հիշատակին, որին պատկանել է այդպիսի մի գրքի հրատարակութեան գաղափարն ու նախաձեռնութիւնը («զպատճառս, զմատակարարս և զաշխատողս ի սմին, և մանաւանդ զհանգուցեալն ի Քրիստոս զՈսկան վարդապետն...»): Ոսկան Երևանցուն հարգանքի տուրքն է մատուցել իր մասնակցութեամբ նաև Հովհաննես Հոլովը, զետեղելով այդ գրքում իր թարգմանութիւնները և շարունակելով Մարսելի տպարանի հայ տպագրութեան ղեկավարման աշխատանքները:

K. S. TER-DAVTYAN

О ДВУХ ПЕРЕВОДАХ ОВАНЕСА ОЛОВА

Р е з ю м е

Армянская переводная литература XVII века богата произведениями средневековой художественной прозы. В 1675 г. в Риме и Марселе были изданы переведенные с латинского «Цветы дарований» и «Мудрые изречения».

В статье выявляется и определяется характер этих сборников: первый из них принадлежит к западно-латинскому, второй—к восточно-греческому типу сборников изречений мудрецов.

Показано, что 9 новелл, помещенных непосредственно сразу после «Мудрых изречений», не входят в состав последних. Они внесены в сборник из книги «Цветы дарований», по всей видимости, самим переводчиком «Цветов» Ованесом Оловом. Автор статьи склоняется к мнению, что и «Мудрые изречения» переведены Ованесом Оловом.

K. S. TER-DAVTYAN

DE DEUX TRADUCTIONS DE HOVHANNES OLOV

R é s u m é

La littérature arménienne de traduction du XVIIe siècle est riche en oeuvres médiévales en prose. En 1675, deux oeuvres traduites du latin—„Flos Virtutum“ et „Apophegmata“—furent publiées à Rome et à Marseille.

²⁰ Նույն տեղում, էջ 516. այդ մասին տե՛ս նաև «Հանդես ամսօրեայ», 1893, էջ 376:

L'article éclaircit et précise le caractère de ces recueils: le premier appartient au type occidental latin, le second au type oriental grec de recueils de préceptes.

Il montre que les neuf nouvelles qu'on trouve immédiatement après les „Apophegmata“ n'en font pas partie. Elles ont été empruntées au livre „Flos Virtutum“, probablement par leur traducteur même, c'est-à-dire Hovhannès Olov.

L'auteur de l'article est enclin à penser que le recueil „Apophegmata“ fut également traduit par Hovhannès Olov.

ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՀՄԻՉՅԱՆ

ՀԱԿՈՐՈՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆԸ ԵՎ ՆՐԱ
«ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿԸ»

Հակորոս Այվազյանը անցած հարյուրամյակի վերջի և ներկա դարի սկզբի արևմտահայ երևելի երաժիշտներից է: Մնվել է 1869-ին, Արմաշում, համեստ աշխատավորի ընտանիքում: Նախնական կրթությունն ստացել է տեղի նարեկյան վարժարանում: Ավարտել է նաև Պրուսայի շերամաբուժական ուսումնարանը: Բայց նրա վաղագույն, տեական, ու, ի վերջո, նաև մասնագիտական հետաքրքրությունների գլխավոր առարկան եղել ու մնացել է երաժշտարվեստը:

Այվազյանի երաժշտական հակումներն ու ընդունակությունները դրսևավորվել են մանկապատանեկան տարիներից: Տակավին նախակրթարանում սովորելիս, զգալուն դպրոցականը տարվել է հայկական եկեղեցական երաժշտությամբ, սիրով ու խանդավառությամբ մասնակցել բոլոր ժամերգություններին, և ընդհանուր երաժշտականությամբ, երգչային հաճելի ձայնով, նուրբ լսողությամբ ու հիշողությամբ գրավել Արմաշի դպրեվանքի երգեցողության ուսուցիչ և Չարխափան ս. Աստվածածին եկեղեցու դպրապետ, մեծահմուտ երաժիշտ Պապա Համբարձում Չերչյանի ուշադրությունը: Դա վճռորոշ նշանակություն է ունեցել Այվազյանի կյանքում:

Նա իր երաժշտական կրթությունն ստացել է Արմաշի Դպրեվանքում: Յուրացրել է հայկական ձայնադրությունը, հայ եկեղեցու տարեկան շքրչանի բոլոր երգեցողությունները, ինչպես և աշխարհիկ՝ մերձարևելյան քաղաքային մասնագիտացված երաժշտության հիմունքները: Նաև ինքնուրույն աշխատանքով ծանոթացել է եվրոպական երաժշտական գրաճանաչության տարերքին, սովորել է նվագել ու վարժ նվագել է ուգ, ջութակ և ձեռնադաշնակ:

1891-ին Արմաշից հեռացող Համբարձում Չերչյանի հանձնարարությամբ և անմիջական կարգադրությամբ, դպրեվանքի երաժշտության ուսուցիչ է նշանակվում 22-ամյա Հակորոս Այվազյանը: Այդ պաշտոնին նա մնացել է գրեթե քառորդ դար՝ մինչև Մեծ եղեռնը (երկու տարվա ընդմիջումով, երբ աշխատել է Անկարայում, դարձյալ՝ որպես երաժշտության ուսուցիչ):

Ծավալելով բազմակողմանի գործունեություն, նշված տարիների ընթացքում Այվազյանը հայ եկեղեցական երաժշտության ճաշակ է ներարկել մի ամբողջ շարք նպագա (այդ թվում և նշանավոր դարձած) կղերականների, ճանաչում ու հեղինակություն է ձեռք բերել որպես հմուտ երաժշտապետ, հեղինակել աշխարհիկ ու հոգևոր երգեր, գրական ու երաժշտագիտա-